

فصلنامه رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی

License Number: 85625 Article Cod: SH22R91272 ISSN-P: 2676-6442

نقش نخبگان در پیشرفت کشور، مهاجرت نخبگان

و راهکارهای پیشنهادی برای این معضل

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۲/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۰۳/۰۴)

دکتر عاطفه تخله^۱

عضو بنیاد نخبگان دانشگاهی - حوزوی استان مرکزی (مسئول امور حقوقی، سیاسی، مطبوعات و رسانه)

دکتر خسرو آرام

عضو بنیاد نخبگان دانشگاهی _ حوزوی استان مرکزی (دبیر مجمع)

چکیده

امروزه بسیاری از کشورهای جهان در سطح بسیار بالای علمی، نظامی، سیاسی، آموزشی، و در ردیف کشورهای توسعه یافته قرار گرفته اند که به نظر می رسد منشا این پیشتازی در جهان نیز به دلیل استفاده و به کار گیری صحیح افراد واجد صلاحیت، متخصص و کارآمد، و همچنین سپردن امور مهم کشوری به این افراد، و مدیریت صحیح و ساماندهی توسط آن اشخاص می باشد. مضافاً اینکه این نوع کشورها از متخصصین و مستعدان کشورهای دیگر نیز دعوت نموده و از آنها حمایت های بسیار فراوانی می نمایند تا نبوغ و تخصص سایر کشورها را نیز به عنوان سرمایه برای کشور خویش جذب نمایند. متأسفانه بسیاری از افراد شایسته و کارآمد و متخصص کشورمان که در مقاله حاضر از آنها تحت عنوان «نخبه» یاد می گردد بنا به دلایل گوناگونی به آن کشورها مهاجرت می نمایند این در حالی است که امروزه با بررسی اقتصاد کشور ایران نسبت به سایر کشورها متوجه می گردیم که ایران بدلیل فشار تحریم های

^۱ نویسنده مسئول

موجود ، به دنبال اقتصاد مقاومتی و خودکفایی حرکت نموده است و لذا در راستای رسیدن به این هدف (خودکفا شدن) ، امور مربوطه باید توسط افراد واجد صلاحیت و به درستی ساماندهی و مدیریت گردد ، که بخش اعظمی از افراد واجد صلاحیت را نخبگان و افراد دارای توانایی و کارآمدی بالا تشکیل می دهند پس بنابراین نقش نخبگان در شرایط کنونی اقتصادی ایران بسیار حائز اهمیت است. مع الوصف با این تفاسیر سران دولت و مسئولین کشوری باید تمامی تلاش خود را در راستای عدم خروج و مهاجرت آنان به کار گرفته و با به کار گیری راهکارهای مناسب و مقتضی ، مانع خروج آنان از کشور گردند زیرا نخبگان در جهت پیشبرد اهداف اقتصادی و خودکفایی نقش بسزایی دارند. فلذا در مقاله حاضر به بررسی نقش و تاثیر نخبگان در اقتصاد ، پیشرفت و آبادانی کشور پرداخته و سپس راهکارهایی برای عدم مهاجرت نخبگان پیشنهاد گردیده است تا این قشر از مهاجرت منصرف گردیده و عاشقانه به کشور و مردم خویش خدمت نمایند ، و همچنین از لحاظ علم و آبادانی و علی الخصوص اقتصاد کشور در جهان پیشتاز گردند .

واژگان کلیدی: نبوغ ، نخبه ، مهاجرت ، فشار تحریم ها ، خودکفایی ، راهکار ، پیشتاز

مقدمه

در اصطلاح عامیانه منظور از نخبه فردی است که نسبت به سایر افراد دارای نبوغ، استعداد، علم و دانش، توانایی و قابلیت بیشتر و بهتری می‌باشد، و در راستای پیشرفت علمی، فرهنگی و... تاثیر بسزایی در کشور دارد. نخبه به فردی برجسته و کارآمد اطلاق می‌شود که در خلق و گسترش علم، فناوری، هنر، ادب، فرهنگ و مدیریت کشور ر چهارچوب ارزش‌های اسلامی اثرگذاری بارز داشته باشد و همچنین فعالیت‌های وی بر پایه هوش، خلاقیت، انگیزه و توانمندی‌های ذاتی از یک سو و خبرگی، تخصص و توانمندی‌های اکتسابی از سوی دیگر موجب سرعت بخشیدن به پیشرفت و اعتلای کشور شود. استعداد برتر به فردی اطلاق می‌شود که توجه به ویژگی‌های ذاتی خود امکان رسیدن به مرحله نخبگی را داراست ولی هنوز زمینه‌های لازم برای شناسایی کامل و بروز استعدادهای ویژه او فراهم نشده است (سند راهبردی کشور در امور نخبگان، ۱۳۹۱). مع الوصف به وضوح مشخص است نقش نخبگان در جامعه و همچنین در زمینه اعتلای علم و فرهنگ بسیار قابل توجه و غیر قابل انکار است که این نقش بی‌بدیل و بسزای مطروحه علی‌الخصوص در کشورهای در حال توسعه مثل کشور ایران شایان توجه است و لذا جوامع و کشورهای در حال توسعه در راستای پیشرفت خویش باید از اشخاصی که به عنوان استعداد برتر یا نخبه و یا دارنده مناصب عالی هستند بهره‌جویند تا راه توسعه را برای مملکت خویش هموار نمایند. لازم به ذکر است که علم و دانش و گسترش آن بی‌شک ارتباط بسیار تنگاتنگ و جدا نشدنی با پیشرفت کشور دارد و لذا مسئله مهاجرت نخبگان مسئله‌ای بسیار مهم و حائز اهمیت است پس تلاش فراوانی از جانب دولت و دولتمردان و سران کشوری در راستای عدم مهاجرت و ماندن نخبگان و فرهیختگان علمی در کشور صورت گیرد زیرا خروج این اشخاص از کشور به مرور زمان منجر به ورود صدمه و

آسیب های فراوانی بر علم و دانش و توسعه کشور خواهد گردید . نیروی انسانی را باید جزو سرمایه های کشور تلقی نمود یعنی در واقع نیروی انسانی همان سرمایه های انسانی کشور هستند فلذا خروج این سرمایه ها و نیروی مورد اشاره و علی الخصوص خروج نیروی انسانی متخصص و کارآمد به هر دلیل و با هر انگیزه ای که باشد مسلماً آثار منفی را بر کشور و مخصوصاً اثر منفی در اقتصاد کشور بر جای خواهد گذاشت. پس برای این موضوع باید چاره ای اندیشید که هدف از پژوهش حاضر نیز تبیین نقش متخصصین علوم در پیشرفت کشور ، علل و دلایل مهاجرت نیروی انسانی ماهر و زبده که از آن تحت عنوان افراد نخبه و دارای استعداد برتر یاد می شود بوده و ارائه راهکارهای پیشنهادی مدنظر است تا افراد نخبه همچنان در کشور خویش زندگی نموده و تخصص و مهارت خویش را بر مردم مملکت خویش ارائه داده و خدمت نمایند .

بخش اول: نقش نخبگان در پیشرفت کشور

نقش نخبگان و دارندگان استعداد برتر در پیشرفت و آبادانی کشور بارز و غیر قابل انکار است و لذا بنیاد ملی نخبگان کشور باید از نخبگان کشوری حمایت های لازم و کافی را انجام دهند تا نخبگان در مسائل مهم و اساسی کشور وارد شده و تصمیمات شایسته و مقتضی را اخذ نموده و راهکارهای متناسب با مسائل و امور مهم را ارائه نمایند زیرا همان گونه که محرز و مسلم است نخبگان از لحاظ تخصص ، خبرگی، هوش و ذکاوت نسبت به سایرین برجستگی داشته و لذا در پیشرفت کشور اثرگذاری بیشتری نیز خواهند داشت. مع الوصف به نظر می رسد شایسته باشد که نخبگان و مستعدان مورد حمایت قرار گرفته و با آنها همکاری نموده و آنها را مورد همراهی قرار دهند تا از هوش ، ایده ها، خلاقیت ها، مطالعات و سواد آنها در اموری که تخصص و استعداد دارند استفاده گردد تا مسیر پیشرفت و آبادانی کشور هموارتر گردد . لازم

به ذکر است که موضوع حمایت، جذب و بکارگیری نخبگان در ماده ۲ اساسنامه بنیاد نخبگان نیز صراحتاً و به شرح ذیل پیش بینی گردیده است؛

ماده ۲ اساسنامه بنیاد ملی نخبگان کشور مصوب جلسه ۵۶۲ مورخ ۱۳۸۴/۳/۱۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی: هدف از تاسیس بنیاد نخبگان عبارت از برنلمه ریزی و سیاست گذاری برای شناسایی، هدایت، حمایت مادی و معنوی نخبگان، جذب، حفظ و به کارگیری و پشتیبانی از آنان در راستای ارتقای تولید علم، فناوری و توسعه علمی و متوازن کشور و همچنین در احراز جایگاه برتر علمی، فناوری و اقتصادی در منطقه براساس چشم انداز کشور در افق ۱۴۰۴ دانسته است.

مع الوصف و با این تفاسیر چنانچه نخبگان و مستعدان در محل اقامت و سکونت خویش و در جایگاه شایسته و معقول مورد استفاده و بهره قرار گرفته و حمایت های مالی، علمی و... از آنها صورت گیرد مسلماً تاثیر بسزایی در آینده کشور و آینده نخبگان دارد زیرا حمایت های مالی، علمی، آزمایشگاهی و... که برای آنها فراهم می گردد باعث می شود تا به مراتب از امر مهاجرت و خروج از کشور صرف نظر نمایند. و همچنین باعث پیشرفت و آبادانی منطقه مورد نظر که به آنها محول شده است خواهد گردید و لذا به نظر می رسد حمایت های مورد نیاز نخبگان در زادگاه، شهرستان و استان محل اقامت خودشان به مراتب تاثیر فراوان و چشمگیری خواهد داشت؛ بدین جهت که اشخاص اصولاً عرق و تعصب بیشتری بر زادگاه و شهر و استان خویش دارند تا سایر مناطق و استان های کشور! و لذا بهتر و شایسته تر است که نخبگان کشوری در هر استان مورد شناسایی قرار گرفته و توسط سردمداران و مسئولین عالی رتبه همان استان مورد حمایت و تشویق قرار گیرند تا به مراتب عملکرد و نتیجه مطلوب و بهتری اخذ نمایند. با این تفاسیر در تمامی استان ها و شهرستان های زیر شاخه، کارگروه

ویژه ای را برای شناسایی و حمایت این قشر از جامعه تشکیل داده و نخبگان را در تمامی رده های سنی (حتی دانش آموزان) و در جملگی علوم که تخصص دارند مورد کنکاش و متعاقباً مورد حمایت و همراهی قرار گیرند زیرا نبوغ و تخصص این اشخاص منجر به پیشرفت و آبادانی کشور خواهد گردید .

بخش دوم: نقش نخبگان در سال تولید و سرمایه گذاری^۱

نخبگان به آن دسته از اشخاص با استعداد اطلاق می گردد که دارای نبوغ ، تخصص و هوش بالایی می باشند فلذا بکارگیری تخصص ، ایده ها ، خلاقیت و دانش آنها در پیشرفت کشورمان نقش بسزایی دارد. نقش نخبگان در سال تولید و سرمایه گذاری بسیار حائز اهمیت و غیرقابل انکار است زیرا همانگونه که محرز و مسلم است واحد تولیدی یا توسط مردم و یا توسط دولت (غالباً توسط مردم) راه اندازی می گردد که بی شک برای راه اندازی واحد تولیدی ، سرمایه و سرمایه گذار لازم است ، که این سرمایه گذاری در غالب موارد توسط مردم و در برخی موارد نیز واحدهای تولیدی و سرمایه گذاری های مربوطه توسط دولت صورت می گیرد. موضوعی که بسیار حائز اهمیت می باشد این است که سرمایه به کار گرفته شده برای واحدهای تولیدی منتج به نتیجه شده و سوددهی لازم را داشته باشد و لذا سرمایه های تسلیمی باید در جا و مکان مناسبی مورد استفاده قرار گیرد. با این تفاسیر واحدهای تولیدی باید از نیروهای متخصص، ماهر و زبده برای فعالیت واحدهای خود بهره گیرند تا با استفاده از نوآوری، تخصص و ایده آنها عملکرد بهتر و بیشتری داشته و متعاقباً نیز سوددهی بیشتری داشته باشند. فلذا نقش نخبگان و مستعدان در سال ۱۴۰۴ هجری شمسی که مقام رهبری آن را به

^۱ ؛ سال ۱۴۰۴ هجری شمسی در تاریخ یکم فروردین ماه هزار و چهارصد و چهار توسط مقام رهبری به سال تولید و سرمایه گذاری نامگذاری گردید .

عنوان سال تولید و سرمایه گذاری نامگذاری نموده‌اند بسیار حائز اهمیت و پررنگ می‌باشد؛ زیرا به نظر می‌رسد سرمایه‌گذاری‌های مردم (و گاهاً سرمایه‌گذاری‌های دولت) در امور مربوط به تولیدات با راهنمایی و ورود افراد نخبه و متخصص، کارایی و عملکرد بهتر و در نتیجه سوددهی بیشتری خواهد داشت.

بخش سوم: دلایل و انگیزه نخبگان از مهاجرت

کشورهایی مثل ایالات متحده آمریکا، کانادا، آلمان، به دنبال جذب نخبگان و متخصصین علوم سایر کشورها می‌باشند در این راستا برنامه‌ریزی‌های خوبی برای جذب نخبگان و دانشجویان انجام داده‌اند. در این خصوص برابر برخی گزارشها، هر ساله ۱۸۰ هزار تحصیل کرده به عناوین مختلف از ایران خارج می‌شوند. صندوق بین‌المللی پول در آماری نشان داد که ایران از نظر فرار مغزها در بین ۹۱ کشور در حال توسعه و توسعه نیافته جهان، مقام اول را دارد. طبق این آمار، سالانه بین ۱۵۰ تا ۱۸۰ هزار نفر از ایرانیان تحصیل کرده برای خروج از ایران اقدام می‌کنند (داورزنی، ۱۳۸۵). در خلال سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ از تعداد ۴۰۰۰ دانشجوی اعزامی به خارج، بیش از ۸۰۰ نفر از ایفای تعهدات خود امتناع ورزیده که خسارت ناشی از فقدان حضور این دسته از دانش‌آموختگان در کشور که اغلب سرمایه‌های فکری کشور محسوب می‌شوند، حتی در صورت اخذ وثیقه نیز جبران نمی‌شود. لذا موضوع نخبگان و بهره‌برداری از سرمایه انسانی آنان، موضوعی پیچیده و چندوجهی است. چند وجهی بودن مسئله مهاجرت نخبگان باعث می‌شود که هیچ‌تک عاملی را نتوان به عنوان عامل موثر بر پدیده مهاجرت مغزها معرفی نمود، بلکه مجموعه‌ای از عوامل در کنار یکدیگر و در تعامل با هم در تعیین الگوی مهاجرت موثر هستند (فرجادی، ۱۳۸۰).

متأسفانه مسائل و مشکلات موجود در جامعه کنونی و به خصوص مشکل اقتصادی و شغلی در کشورمان باعث گردیده است که قشر توانمند و به خصوص قشر جوانان دلگرم تشویق و تبلیغ و حمایت کشورهای فوق و کشورهای این چینی گردیده و به مهاجرت از کشور تمایل پیدا نمایند. فی الواقع زمانی که نخبگان احساس نمایند درهای امید به روی آنها بسته شده و قطع امید نمایند شیفته ی مقوله مهاجرت از کشور می شوند و لذا حمایت های منطقی و عاقلانه از این قشر باعث می گردد که انگیزه برای باقی ماندن در ایران را داشته و متعاقباً نیز خود را بی نیاز از کشورهای نخبه پذیر دانسته و در خانه ای امن (ایران) و در بستری امن ، در راستای سازندگی و توسعه و پیشرفت کشور ایران تلاش نمایند. امید است که فرزندان کشورمان در خاک پاک مملکت خویش ریشه بدوانند و متولیان کشور نیز با مدیریت بهتر و کارآمدتر ، شرایط و بستر مناسبی را برای جوانان این کشور (خصوصاً نخبگان) فراهم نمایند تا در مملکت خویش رشد و نمو کرده ، به اهداف علمی خویش واصل شده و متعاقباً نیز علم و تخصص و خدمات خویش را به مردم خویش ارائه نمایند .

لازم به ذکر است که با بررسی های میدانی که در بین چند تن از نخبگان و نبوغ کشوری صورت گرفته است بدین نتیجه رسیده ایم که دلیل اصلی تمایل آنها به مهاجرت ، کسب درآمد بیشتر ، یافتن شغل بهتر و مناسب تر ، رسیدن به مدارج علمی بالاتر و بهتر ، کسب امنیت شغلی و روانی می باشد و بیان می دارند که در تلاش و کوشش هستند تا با مهاجرت ، بسیاری از دغدغه های کنونی که در فوق اشاره گردیده است را نداشته و با آرامش خاطر و در محیطی که امکانات لازم فراهم گردیده است ، به فعالیت های خویش پرداخته و به ایده های خویش جامه عمل بپوشانند. و لذا این موضوع جز موضوعاتی است که جای بسی تأمل داشته و شایسته است که به حمایت بیشتر این قشر از جوامع کشور و علی الخصوص به حمایت شغلی و مالی

نخبگان پردازیم زیرا خروج نخبگان به مرور زمان باعث بروز مشکلاتی از قبیل مشکل اقتصادی برای کشورمان خواهد گردید .

عواملی از قبیل عدم وجود درآمد مالی کافی ، نبود فرصت شغلی مناسب ، عدم حمایت مالی نخبگان، کمبود امکانات لازم و یا حمایت ناکافی در راستای آموزش و تولید علم ، گرانی ، وضعیت وخیم معیشت و مواردی از این قبیل باعث می گردد که نیروی انسانی متخصص و تحصیل کرده کشور که در مقاله حاضر از آنها تحت عنوان « نخبه » یاد می نماییم در راستای خروج از کشور ترغیب گردند و متأسفانه بدین باوریت و نتیجه می رسند که در جایگاه حقیقی و واقعی خویش قرار نگرفته اند. پس برای پیشرفت علمی ، شغلی ، مالی و برای موقعیت های اجتماعی بهتر ، وطن و زادگاه خویش را ترک نموده و به کشور و مملکتی بیگانه مهاجرت می نمایند که به نظر می رسد ترک وطن توسط اشخاص فرهیخته و دارای استعداد فراوان ، تاثیر منفی بر تولید علم و فرهنگ (و به طور کلی بر پیشرفت مملکت) می گذارد. مع الوصف پدیده مهاجرت افراد نخبه که سابقاً از آن تحت عنوان فرار مغزها یاد می گردید امری است که آدمی را بسیار به تفکر و تأمل وادار می دارد زیرا باعث از دست دادن و خروج نیروهای انسانی متخصص و متبحر و کارآمد و لایق می گردد. و از آنجایی که کشور ایران جزو کشورهای در حال توسعه می باشد به مانند سایر کشورهای مشابه ، در راستای اعتلا و پیشرفت علم و دانش نیازمند نیروی انسانی بوده و می باشد .

• پیشنهادات

به نظر می رسد دولتمردان و سران مملکت اموری از قبیل ذیل را انجام دهند تا نخبگان مملکت از مهاجرت منصرف گردیده و عاشقانه به کشور و مردم خویش خدمت نموده و از لحاظ علم و آبادانی نیز در جهان پیشتاز گردند ؛

* به کارگیری نخبگان در شغل و جایگاه مناسب و شایسته ؛ با توجه به سطح سواد و دانش و تخصصی که دارند در شغل مناسب با شأن و منزلت خویش قرار داده شوند .

* تامین مالی ؛ نخبگان از لحاظ مالی تامین گردند تا درآمد حاصله تکافوی زندگی آنها و افراد تحت تکفل را داده و در زمینه انجام تحقیقات ، مطالعات و ... در مضیقه مالی قرار نگیرند .

* امنیت شغلی نخبگان ؛ دغدغه از دست دادن شغل و یا تغییر سمت و قرار گرفتن در مقام و منصب پائینی را نداشته باشند .

* توجه به علم و دانش و تخصص آنها .

* فراهم نمودن امکانات مورد نیاز آنها ؛ در راستای انجام تحقیقات و یا عملی کردن ایده های خویش ، تمامی امکانات و وسایل مورد نیاز آنها تامین و در دسترسشان قرار گیرد .

* رفع مشکلات و موانع بر سر راه ایده های آنها ؛ با ایده هایی که در ذهن آنان وجود دارد حتی الامکان مخالفت نگردد ، و یا موانعی را بر سر راه آنها قرار ندهند تا در کمال آرامش و بدون دغدغه ایده های خود را عملی و نتیجه مطلوب را اخذ نمایند .

*بکارگیری آنها در عرصه‌های مهم تصمیم‌گیری؛ شایسته است که از آنها به عنوان مهره‌های اصلی استفاده کرده و با بکارگیری علم و توان آنها، تصمیمات مهم مربوط به تخصصشان را به آنها واگذار و محول نمایند.

*آوردن نخبگان از حاشیه به درون مدیریت و مناصب و جایگاه‌های عالی؛ به سواد و دانش و نبوغ آنها توجه نموده و هر کدام از آنها را در مناصب شایسته قرار دهند و امور مدیریتی مربوط به تخصص و استعداد آنها را به خودشان محول نمایند.

*حفظ شأن و کرامت و تکریم نخبگان

*آزادی بیان و عقیده

نتیجه گیری

نخبگان موضوع پژوهش، قشری لایق و شایسته و بااستعداد و توانمند در جامعه است که بدلیل نبوغ و تخصص و هوش سرشاری که دارند نسبت به سایرین جایگاه والایی در تولید علم و دانش و فناوری دارند که در کشورهای در حال توسعه مانند کشور ایران جزو نیروهای انسانی و سرمایه‌های داخلی کشور قلمداد می‌گردد. به کارگیری از این قشر توانمند و کوشا به مراتب باعث پیشرفت و رشد علمی، آموزشی و بخصوص اقتصادی در کشور می‌گردد ولیکن عواملی از قبیل عدم امنیت شغلی، درآمد ناکافی، عدم حمایت، عدم وجود شغل متناسب و امکانات لازم، باعث گردیده است که این قشر از جامعه به خروج از کشور و مهاجرت بپردازند. و از آنجایی که کشورهایی از قبیل آمریکا و... به دنبال جذب نخبگان و متخصصین علوم سایر کشورها بوده و در این راستا نیز به تبلیغات پرداخته و برنامه ریزی‌های مثمرتر انجام داده اند نخبگان کشورمان نیز دلگرم تشویق و تبلیغ و حمایت کشورهای

اینچنینی گردیده و با انگیزه کسب درآمد بیشتر، یافتن شغل مناسبتر، کسب امنیت شغلی و روانی، رسیدن به مدارج علمی بالاتر و به آن کشورها مهاجرت می نمایند. البته لازم به یادآوری است که پیشرفت کشور ایران در مسائل زیادی از قبیل پرتاب ماهواره به فضا، تجهیزات پیشرفته موشکی و نظامی، ساخت واکسن های دوران کرونا و غیره غیرقابل انکار بوده و بی شک ناشی از زحمات و تلاش نخبگان و متخصصین کشور ایران است ولیکن به نظر می رسد بهتر است تا همگی و جملگی مستعدان و متخصصین کشورمان در ایران باقی بوده و به خدمت در کشور خویش پردازند و لذا باید محیط و زمینه لازم برای فعالیت مطلوب و شایسته این قشر خاص فراهم گردد تا نتیجه علم و عمل آنها منجر به رشد جامعه و کشور و علی الخصوص منجر به رشد اقتصادی کشور گردد.

در مقاله حاضر به تشریح نقش و تاثیر نخبگان در پیشرفت و آبادانی کشور پرداخته و سپس راهکارهایی برای عدم خروج و عدم مهاجرت نخبگان پیشنهاد گردیده است از قبیل اینکه؛ نخبگان دارای آزادی بیان و عقیده باشند، در جایگاه شغلی و علمی مناسب تری به کار گرفته شوند، رفع موانع و مشکلات بر سر راه ایده های آنها، و بکارگیری آنها در عرصه های مهم تصمیم گیری؛ تا این قشر از مهاجرت منصرف گردیده و عاشقانه به کشور و مردم خویش خدمت نموده و از لحاظ علم و آبادانی نیز در جهان پیشتاز گردند.

منابع و مآخذ

- اساسنامه بنیاد ملی نخبگان کشور مصوب جلسه ۵۶۲ مورخ ۱۳۸۴/۳/۱۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی .
- داورزنی ، طاهره ، ۱۳۸۵ ، بررسی آسیب شناختی فرار مغزها با تاکید بر پیامد اجتماعی و فرهنگی ، رساله کارشناسی ارشد ، دانشگاه الزهرا .
- سند راهبردی کشور در امور نخبگان ، قابل دسترس در سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی ، ۱۳۹۱ .
- فرجادی ، غلامعلی ، ۱۳۸۰ ، بررسی نقش برخی از پارامترهای اجتماعی ، سیاسی ، اقتصادی بر روند مهاجرت مغزها ، موسسه عالی پژوهش و برنامه ریزی توسعه .